

Om utställningen

”Mitt namn är inte viktigt, än mindre var jag kommer ifrån, det väsentliga är vart jag är på väg, vad jag vill åstadkomma”. En självlärdom som likt ett mantra följde med under mina flyktindagar som krigsbarn och ända in i vuxen ålder. Vad jag i själva verket inte ville bära, var det tunga arvet från Jugoslaviens sönderfall och krig på Balkan, att dömas och värderas utifrån etnonationell eller religiös tillhörighet, en kollektiv börda personifierad i offerskap, krossade drömmar och hopplöshet. Jag ville bara vara och bli förstådd som den person jag verkligen *är*, en livsbejakande krigsvägrare.

Maj 1993. Malmö. Celsiusgården. Flyktmottagningsenhet för minderåriga och deras anhöriga. Förflyttad dit från Migrationsverkets första mottagningsenhet i Ystad. Mitt bland mina landsmän som bär färskta minnen från lokala krigsscenarioer och koncentrationsläger, misshandlade av militärer och grannar eller rånade av "krigshundar". Släpande på de svåraste personliga historier som jag fascinerades av, lyssnade till och över en natt mognade av. Men jag var också en sjuuttonåring som ville skaka bort känslan av att leva i ett vakuum. Osäker på om jag var mer traumatiserad av förflyttnings- och asylprocessen än av kriget i sig. Ambivalent. I väntan på uppehållstillstånd. Utan land, ett giltigt pass och de fyra sista siffrorna. I avsaknad av inriktning och mål. Dagarna i planlös och självutmattande vandrande tvärsöver staden.

Maj 2023. Malmö. Möllan. Mitt andra hem. I runda tre decennier, en språngbräda för att lära känna världen, min bas, aktar den högt. Morgonespresso hos Oscar på Hörnan med blick mot torget. Malmö är samtidigt en inspiration och en sluten *kasaba* med öppningar för egna besvärjelser. Här andas jag och uppfostrar mina barn. I gott och i kris. Alltid med Malmö i brännpunkt. Mån om att skifta paradigmen från en kriminell stad till en kosmopolitisk miljö. En medialt dold värld, fylld av personliga livshistorier om människor som i krig såg på varandra genom gevärssikte och som idag är vänner, som lever kollegialt och med respekt för varandra. Respekt är nyckelordet. Respekt för den jord som vi trampar på och lever av, för den andre, för samexistens, för oss själva.

Aldrig mer

Historien om väpnade konflikter och mänskligt lidande i Europa, under de senaste hundra åren, har sin cykliska periodicitet. Ingen generation blev skonad. Kollektiva dramer som manifesterade sig i geopolitiska strävanden efter makt genom prismet av världsbildsskillnader, eller för att tala med Brecht - i konflikten mellan individens överlevnadsinstinkt **och** moraliska och etiska värderingar.

Ända sedan andra världskriget har hela *Vergangenheitsbewältigung*-processen för att ta itu med de svåra frågorna om kollektivt ansvar i det förflutna syftat till att bearbeta och ”övervinna det förflutna”. Förstå och konfrontera sambandet mellan strategiskt kontrollerade onda handlingar (läs folkmord) och effekterna av dessa krigshandlingar i nuet, för framtida generationer. Också som en korrigerande av historisk relativism och tolkning av historien i utbildningssyfte.

Generation efter generation av européer beordras att minnas krigshändelserna och lidandet, det som historikern Pierre Nora kallar för *pliktminne*, erinringen av det förflutna där vi vänder oss till de tragiska och de undertryckta, till lokala, etniska och personliga trauman. Vi

uppmannas att vi "inte skall glömma men förlåta", människosläktets värsta skapelse: krig och dess konsekvenser. Skolbarnsexkursioner till koncentrationsläger, minnesstunder och minuter av tystnad, minnesmärken och hedersplutoner, döden. I själva verket kan det europeiska kulturminnet summeras i två ord... *Never Again*. Och ändå bevittnar vi krig i Europa. *Igen*. Vad hände med *Aldrig*...?

Minnet av krig och folkmord är bra att tänka med, så länge det påverkar såväl den postnationella som moraliska universalismens debatt och diskussionerna om rättvisa och mänskliga rättigheter. Men risken finns att hela det europeiska kulturella minnandet som är, med europakännaren Tony Judts och sociologen Daniel Levys ord: "etablerat som den moraliska grunden för en gemensam europeisk historia och identitet", begränsas till minnen av systematiska etniska rensningar, lidande, offerskap och död. Till en plikt om det kollektiva minnets etnifiering och identifiering av folkgrupper genom offerskap. Är inte berättelser om vanliga människors öde, goda gärningar i tider av ondska, pedagogiskt och känslomässigt lika viktiga för att, med kulturminnesforskare Aleida Assmans ord, "minnas framåt".

Eller för att uttrycka det på ett annat sätt, skulle skolpedagoger och elever i Lund, Kristianstad och Malmö stad dra väl så mycket lärdom av att vid sidan om att besöka en vandringsutställning som skildrar vittnesmål om systematiska etniska rensningars mörkbitande sorg, våld, krossade drömmar, hopplöshet och död också ges möjlighet att uppleva en utställning om hopp och framtidstro, av dem de delar skolbänkarna med? Vi vet inte, helt enkelt för att frågan om att minnas godhet och solidaritet i samtiden, tankar och känslor av att vara ett barn i påtvingad migration, fortfarande inte fått ett adekvat fäste i akademisk forskning eller uppmärksamhet i museologisk praxis.

En utställning blir till

Kulturrådsfinansierade *Flyktindokumentationsprojektet* (2015-2018), ett samarbete mellan Kulturen i Lund, Malmö Museum, Regionmuseet Skåne i Kristianstad och Institutionen för kulturvetenskaper Lunds universitet, resulterade i landets största och nationellt prisade dokumentationsarbete om och kring flyktningmottagande år 2015.

Ett långsiktigt mål, med utgångspunkt i dokumentationsprojektets innehåll och erfarenheter, var att fortsätta undersöka samverkansmodeller för kulturarvsproduktion, skapa en vandringsutställning och en kulturvetenskaplig/etnologisk film, i synnerhet om aktivism och mottagande. Vår avsikt var också att levandegöra de fysiska miljöerna i anknytning till de historiska händelserna 2015. Bland annat med fokus på Centralstationerna i Malmö, Lund och Kristianstad, där samtidsdokumentationen ägde rum men där man sällan förväntas se den återskapas. Målgruppens erfarenheter och personliga berättelser, omvärldens efterfrågade samhällsengagemang hos forskarvärlden och museivärldens intresse för att offentliga rum ska samordnas och rymma olika perspektiv och berättelser, från olika delar av befolkningen och över tid. Där civila- och näringslivsaktörernas behov prioriteras.

Samverkan och återstartstöd var nyckelord när vi i fjol beviljades medel från Kulturrådet till dokumentations- och utställningsprojektet *Röster från barn på flykt* (20220801–20230630). Projektets intention, med finansierarnas krav på målgruppens delaktighet, var att utveckla

organisatoriska aspekter för utställningsproduktion i en experimentell samverkan mellan de tre regionala skånska museerna, forskningsinstitutionerna, civila aktörer och aktörer i näringslivet.

En viktig organisatorisk aspekt var *skapande praxis*. Under den inledande fasen av utställningsprojektet handlade det om att skapa en fungerande organisation bestående av representanter från samtliga samarbetspartners, att bilda en styrgrupp och ha kontinuerliga möten. Operativa tvärssektoriella arbetsgrupper som jobbade med innehåll och utställningsproduktion skapades. Näringslivsaktörer som Jernhusen, Trafikverket och Skånetrafiken kontaktades och en förhandling om platsupplåtelser och gemensam marknadsföring inleddes.

Med hopp och framtidstro

Syftet med utställningen *Moving on: röster från barn på flykt* var att skapa en aktuell, engagerande och meningsfull upplevelse av villkor för barn i migration samt i ett jämförande perspektiv inkludera samtida berättelser om barn från krigsdrabbade Ukraina. *Målet* - att producera en digitalt nära fysisk utställning med geografisk spridning i de tre skånska kommunerna, som med hjälp av communityscenkonst i det offentliga rummet tematiserar sociala processer, personliga berättelser och upplevelser om flykt, mottagande och integration.

Det vi som samhälle väljer att minnas och hur vi gör det, förebådar hur vi kommer att agera i nuet och i framtiden. Vilken framtid väljer vi och vilket *grand narrativ* överlämnar vi då till våra barn? I denna utställning inkluderas barn i skapandeprocessen av den stora berättelsen. De får redskap och chans att kommunicera med omvärlden, inriktning och mål för att bearbeta egna erfarenheter och upplevelser.

Från allra första början hade vi en tydlig agenda: barnets perspektiv ska lyftas fram. Minderåriga tillsammans med målsmän var delaktiga i hela processen. Det vi också var väldigt tydliga med när vi presenterade projektet för våra informanter, filmade i deras hem och med föräldrarnas samtycke, var att vi kommer att vara apolitiska. Utan att nämna Putin och Zelinski, utan bejakande av segrare och förlorare, utan krigsmaktssymboler och inlärdas dagspolitiska slagord. Fokus kom framförallt att ligga på gestaltning av barnens känslor och tankar om hopp i samband med migrationstillstånd och en framtid i Sverige. Vi valde medvetet att flytta fokus från en samtid där kriser avlöser varandra, **rädslan** sprids i media, till en mer positiv geografi och historia, som andas hopp och framtidstro. Att ta striden om kontrollen över minnena.

Etikens gränsland

En avgörande etisk fråga i projektet har genomgående varit delaktighet och representation, att ge barnen röst i utställningen. Samverkan med Rädda Barnen inleddes med ett föredrag och insyn i att fenomenet *barn i migration* kan beskrivas utifrån olika perspektiv: barnets perspektiv, barnperspektiv och barnrättsperspektiv. Perspektiv vi arbetat för att integrera i vår utställningsproduktion.

De etiska frågorna som diskuterades inom styr- och arbetsgruppen var mångfacetterade. Dessa inkluderade arbete med risk- och konsekvensanalys, däribland frågan hur vi problematiserar och förhåller oss till barn i synnerhet, i en extremt utsatt situation som

påtvungad migration. Hur traumatiska upplevelser hanteras eller hur vi kan minimera risker och obehag för medverkande. En annan fråga gällde den akademiska forskningsvärldens vedertagna krav på etikprovning i samband med insamling av data kontra museernas otillräckliga riktlinjer formulerade som etiska principer av ICOM. Vi arbetade oss fram metodologiskt när vi förhöll oss till insamlat material utifrån etiska och juridiska perspektiv. Under projektets gång lyckades vi också reaktivera ett tvärsektorielt nätverk där forskningsetiska frågor och praktiker diskuterades, däribland hur kollaborativa dokumentationsprojekt i kristider kan gestaltas i det offentliga. Aktivt medverkande i 2022-års nationell konferens om etiska aspekter på samtidsdokumentation i DOSS (Dokumentation av Samtida Sverige) nätverks regi, involverade forskare och ledamöter i etikprovningensnämnden. En av slutsatserna var att forskningsrelaterade samverkansmodeller och handlingsplaner som berör etiska och juridiska frågor i samband med dokumentation av samtiden och kulturproduktion bör etableras och tydliggöras.

Materialinsamling- och produktion

Flyktindokumentationssamlingen var tänkt som grund för utställningsproduktion och dess innehåll. I ett jämförande perspektiv, även nya filmintervjuer och samtida berättelser om barn på flykt från krigsdrabbade Ukraina, skulle inkluderas. Vid urvalet av materialet till utställningen ställdes vi dock tidigt inför problematiken med hur dokumentationsmaterialet från 2015 skulle struktureras, tillgängliggöras och användas.

Anonymisering

Att fyra olika institutioner med olika huvudmän och olika ”insamlings- och integritetspolicy” ingått i projektet, underlättade inte processen. Vi ställdes inför krav från två av museerna om att allt material som saknar samtycke måste anonymiseras. I synnerhet om det berör barn och minderåriga. Hantering och urval av Flyktindokumentationsprojektets material utan samtycke skulle ske inom respektive museum, av personer anställda på museet. Materialet skulle på inga villkor fått lämna museet före anonymisering eller laddas upp i det gemensamma molnet för användning i projektet.

Inom projektledningsgruppen insåg vi snabbt att detta arbete var omöjligt att genomföra, såväl ekonomiskt som tidsmässigt. Vi motsatte oss också tanken att gestalta ett ansiktslöst samhälle, men hur kunde vi använda det visuella materialet, utan att blurra eller på annat sätt anonymisera ansikten? I samråd med externa partners valde vi att gå vidare med AR (*augmented reality*) produktutveckling och skapa animeringar utifrån ett urval av de flera hundra barnteckningarna vi samlade under 2015. Vi har också planerat för att varje animering kompletteras med en berättelse/barnröst som läggs i efterhand, baserad på insamlat material. Det sistnämnda har vi tyvärr och i ärlighetens namn inte hunnit med.

För att kunna gå vidare med att filmintervjua och använda oss av dagsaktuellt material med ukrainska barn på flykt, att anpassa oss till de skilda krav från institutionerna med olika ”insamlings- och integritetspolicy”, däribland Rädda Barnens stränga direktiv och krav på barnskyddspolicy, skapades en ny och fungerande version av samtyckesblankett. Inte minst med hänsyn till rättigheterna och användning, då personuppgifterna kommer att få en så stor spridning i offentligheten.

Frågelistorna och filmintervjuerna

I ett väldigt tidigt skede av projektet kom vi till instinkt om att huvudparten av innehållsmaterialet till utställningen behöver skapas med och av barn på flykt från Ukraina. Det var viktigt att tänka utifrån målgruppens eget perspektiv: Vad vill de berätta? Hur skulle de vilja presentera och representera sig själva?

En viktig aspekt av projekterfarenheterna handlade om frågelistorna och tillvägagångssättet i samband med filmintervjuerna: Hur kan vi på ett etiskt sätt närma oss barnen och fånga livsberättelserna utan att väcka traumatiska upplevelser eller utsätta barn för det tragiska förflutna? Vi lade stor vikt på barnens välbefinnande och inkludering. I samband med intervjuerna kunde samtliga barn ta ställning till om de själva ville att det inspelade materialet används i utställningen. I enlighet med den risk- och konsekvensanalys som gjordes i samråd med representanter för Rädda Barnen kunde de intervjuade barnen erbjudas stödsamtal med professionella psykoterapeuter.

Det var också i samverkan med Rädda Barnen som vi kom i kontakt med Mötesplats Ukraina i Lund och anställde en av medarbetarna där som projektkoordinator. Själv krigsflyktning, med ett brett kontaktnät bland ukrainska barnfamiljer som var av avgörande betydelse för projektet, fungerande som tolk vid intervjutillfällena.

I utställningsprojektet kombinerade vi kvalitativa intervjuer och analys av insamlat etnografiskt material. Femton kvalitativa filmintervjuer med ukrainska barn och barnfamiljer runt om i Skåne, baserade på tematiska och väl genomtänkta frågelistor, genomfördes. Samtliga barn och deras målsmän har skrivit under samtyckesblankett. Samtalarna har i förväg informerats om att filmintervjun kommer att spelas in i deras hem, om vad intervjun kommer att handla om, och hur materialet kommer att användas och spridas. Utan en mera djupgående analys av filmintervjuerna kan det redan nu konstateras att utställningsprojektets dokumentationsinsatser kunde genomföras snabbt och i direkt anslutning till skeendet kring kriget i Ukraina, när allas känslor och affekter var som starkast. Insamlat filmmaterial transkriberades, översattes och var centralt för skapande av innehåll i utställningen.

Exakt ett år efter projektets idéförödelse och nio månader efter projektets start är vi här, nu delar vi upplevelsen av en digital utställning i det offentliga. Tematiskt sett, ryms den inom ett hett ämne som migration, ur barnets perspektiv, med dess röster. Migration, påtvingad migration i synnerhet, är en resa utan början och slut, ett evigt ambivalent tillstånd, kringflackande, organiserat kaos. Med detta som utgångspunkt, löper utställning parallellt i tre städer, på och utanför centralstationerna, inne på stadsbiblioteken och universiteten, geografiskt utspridda platser i stadsrummen. Genom 'ting därifrån', viktiga personliga föremål de tagit med sig under flykten, möter ni våra huvudkaraktärer, deras livsberättelser och erfarenheter med att vara barn som har inget och allt att förlora, ingen och alla att luta sig mot, som drömmer om att röra sig fritt mot en bättre framtid, för sig själva och för samhället i stort.

Dragan Nikolić

Fil.dr i etnologi/ Projektledare *Moving on: röster från barn på flykt*

Efterspel

Kriser avlöser varandra: pandemier, krig, lågkonjunkturer. Världen står dessutom inför stora klimatförändringar och påtvingade folkförflyttningar. Hur gör vi för att aktualisera men också anpassa museologisk verksamhet efter vår framtids stora geopolitiska, miljö- och klimatförändringar, dess konsekvenser? Det som i populära termer också kallas för hållbar utveckling. De tre regionala skånska museerna vill fortsätta satsa på ett unikt och långsiktigt samarbete med universitet, civilsamhälle och näringslivsaktörerna där målgruppens initiativ och behov prioriteras, forskning förmedlas, historiska händelser och samtida fenomen dramatiseras, offentliga rum gestaltas.

Inför nästa storsatsning utgår vi från ett paradigmskifte i hur vi kollektivt minns vår förflutna. Vi kommer att inkludera omvärlden i att fortsätta medverka och tänka bortom det traumatiska, rädsla och förlust. Vi kommer också att undersöka hur personliga berättelser och människors erfarenheter av att minnas ”goda gärningar gentemot andra”, inte minst i kris- och nödtider, skapar beredskap, hopp och framtidstro. I *Capital of love: civillkurage och solidaritet i kristider*, som själva projekt titeln antyder och dubbelt syftar på, ämnar vi lyfta upp och problematisera kärlekens kapital (läs. kosmopolitism), och hur människor och aktivistiska nätverk samspelar, brukar och gör sin stad till kärlekens huvudstad. Unga och unga vuxna men också den seniora målgruppen står i fokus. Alla är välkomna att medverka. Finansiering i sin helhet söks från Allmänna Arvsfonden.